

VAIKO SOCIALINĖS ADAPTACIJOS PROBLEMOS AUGANT NUO ALKOHOLIO PRIKLAUSOMOJE ŠEIMOJE

Neringa Kubilienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Socialinio darbo katedra
Valakupių g. 5, 10101 Vilnius
Telefonas 274 06 37
Elektroninis paštas sdk@ltu.lt

Pateikta 2004 m. spalio 18 d.

Parengta spausdinti 2004 m. lapkričio 4 d.

Santrauka

Lietuvoje yra daug žmonių, priklausomų nuo alkoholio. Mokslinėje literatūroje galime rasti terminą „bendroji priklausomybė“, kada vieno šeimos nario priklausomybė alkoholiui veikia visus jos narius, ir šiuo atveju šeima vadinama priklausoma nuo alkoholio šeima. Pažeidžiamiausi yra tokioje šeimoje augantys vaikai. Jie dažnai priskiriami rizikos grupės vaikams, kuriems sunku prisitaikyti aplinkoje. Remiantis tyrimo „Alkoholikų vaikų socialinė adaptacija“ duomenimis, straipsnyje aptariamos socialinės adaptacijos problemos, su kuriomis susiduria vaikai, augantys nuo alkoholio priklausomoje šeimoje. Atskleidžiamos nuo alkoholio priklausomos šeimos funkcijos, ypatumai, joje galiojančios taisyklės, vaiko požiūris į savo šeimą, analizuojami vaiko vaidmenys šeimoje ir tų vaidmenų „perkėlimas“ sąveikaujant su socialine aplinka už šeimos ribų.

Pagrindinės sąvokos: alkoholinė priklausomybė, socialinė adaptacija, alkoholizmas, nuo alkoholio priklausoma šeima (bendroji priklausomybė), disfunkcinė šeima.

Įžanga

Lietuvoje kas dešimtas suaugęs žmogus serga alkoholine priklausomybe, iš viso sergančiųjų alkoholizmu užregistruota 83,6 tūkstančio (Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje, 2001). Vis dėlto pateikti duomenys neparodo tikrosios padėties ir tiksliai nustatyti šio reiškinio mastą gana sudėtinga, nes žmogaus priklausomybė nuo alkoholio dažnai yra užslėpta ir už šeimos ribų neatskleidžiama. Remiantis užsienio šalių statistikos duomenimis, kiekvienas alkoholizmu sergantis žmogus įvairiais būdais veikia maždaug 30 kitų asmenų (Manniskan, 1999, p. 6).

Teigiama, kad alkoholiko šeimos nariai tampa priklausomi nuo alkoholiko lygiai taip pat, kaip ir geriantysis nuo alkoholio (Nissen, 1997). Alkoholizmo problema literatūroje nėra nauja, tačiau iki XX a. aštuntojo dešimtmečio vidurio daugiausia dėmesio buvo skiriama alkoholikui, užmirštant, kad alkoholizmas yra liga, kuri veikia ne tik ligonį, bet ir aplink jį esančius žmones. Didžiausią alkoholizmo poveikį patiria alkoholiko šeimos nariai: sutuoktiniai ir vaikai. Tik nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio vidurio pradėta kalbėti apie alkoholinę priklausomybę turinčių šeimos narių problemas (Woititz, 1999). Šiandieniniuose tyrimuose (Porterfield, 1997) kalbama apie bendrąją priklausomybę (*codependency*), išmoktą, į savo poreikius nenukreiptą elgesį, padedantį išgyventi stresą ir kitus neigiamus jausmus, gyvenant šalia nuo alkoholio arba kitų narkotikų priklausančio žmogaus (www.allaboutcounseling.com/codependency.htm). Kai vienas šeimos narys turi alkoholizmo problemą, visa šeima vadinama priklausoma nuo alkoholio šeima.

Vaiko, augančio nuo alkoholio priklausomoje šeimoje, situacijos apžvalga

Pažeidžiamiausi yra tokiose šeimose augantys vaikai. Dažniausiai jie jaučia kaltę, nerimą, pyktį, būna sutrikę, nesugeba išlaikyti artimų santykių su aplinkiniais, serga depresija. Alkoholikų vaikams būdingas delinkventinis elgesys, nesėkmės mokykloje, draugų atstūmimas, įvairūs fiziniai skausmai (galvos, skrandžio ir kt.), alkoholio ir kitų narkotikų vartojimas, agresija, depresija bei suicidinės mintys ir elgesys (AACAP, <http://www.aacap.org/publications/factsfam/alcoholc.htm>), žema savivertė arba elgesys su kitais lyg su daiktais, kaip buvo elgiamasi su jais pačiais (Johnson, 2001, p. 171). Neretai alkoholinės priklausomybės šeimoje augantys vaikai matomi kaip itin atsakingi ir pareigingi, turintys susidoroti su jiems teikiama atsakomybės už visą šeimą našta (Black, 1991, p. 6). Šie alkoholio vaiką apibūdinantys bruožai ir elgesio ypatumai rodo, kad jam nėra lengva prisitaikyti prie jį supančios aplinkos, t. y. jo galimybės sėkmingai adaptuotis socialinėje aplinkoje yra ribotos.

Daugelyje literatūros šaltinių (Psichologijos žodynas, 1993; Leonavičius, 1993) „socialinės adaptacijos“ sąvoka apibrėžiama kaip asmenybės prisitaikymas prie socialinės aplinkos bei jos keliamų sąlygų ir yra susijusi su socialinių poreikių patenkinimu. Nepatenkinus socialinių poreikių, organizmas nežūsta, bet žmogaus gyvenimas pasidaro sudėtingas jam pačiam ir aplinkiniams (Psichologijos žodynas, 1993).

Pirmoji vaiko socialinio ugdymo institucija, įtvirtinanti pagrindines socialines normas, atsakinga už kiekvieno asmens, ypač vaiko, poreikių tenkinimą, yra šeima. Tai „svarbiausioji terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis“ (Sakalauskas, 2000, p. 21). Alkoholiko šeima dažnai apibrėžiama kaip disfunkcinė šeima (Black, Poterfield). „Tai šeima, kuri nefunkcionuoja kaip turėtų, nes kažkas kita užima didžiąją dalį šeimos narių laiko, šiuo atveju – priklausomybė nuo alkoholio“ (Manniskan, 1999, p. 17). Alkoholinės priklausomybės šeimoje nesirūpinama kiekvieno šeimos nario gerove, neleidžiama šeimos nariams augti emociškai. Ji nefunkcionuoja kaip sveika šeima (Poterfield, 1997, p. 4).

Tyrimu „Alkoholikų vaikų socialinė adaptacija“ per subjektyvias alkoholikų vaikų patirtis bandoma suprasti, kaip funkcionuoja nuo alkoholio priklausoma šeima, kai jos funkcijos nėra nukreiptos į kiekvieno šeimos nario poreikių tenkinimą, kai alkoholiko šeimos nariai „savo gyvenimus sutelkia į cheminę priklausomybę turintį žmogų“ (Poterfield, 1997, p. 5); kaip vaikui, augančiam nuo alkoholio priklausomoje šeimoje, pavyksta prisitaikyti socialinėje aplinkoje. Tyrime dalyvavo dešimt 9–13 metų vaikų (7 mergaitės ir 3 berniukai), vaikų dienos centre lankančių grupę „Linus“, skirtą alkoholikų vaikams. Visi tyrime dalyvaujantys vaikai auga šeimoje, kurioje vienas arba abu tėvai yra priklausomi nuo alkoholio. Tyrimo duomenys buvo renkami stebint (vaiko elgesio įvairiomis situacijomis dienos centre ir 18 grupės „Linus“ susitikimų metu), atliekant formalius ir neformalius interviu su tiriamais vaikais ir mokytojais vaikų mokykloje, dienos centro socialiniais darbuotojais ir savanoriais, vaikų tėvais, nagrinėjant dienos centro bei pačių vaikų rašytinius dokumentus.

Kadangi šeima yra svarbi institucija vaiko socialinės adaptacijos procese, šeimos funkcijos ir jos narių atliekami vaidmenys turi įtakos vaiko socialinių poreikių patenkinimui, nuo kurių priklauso sėkmingi vaiko prisitaikymo prie aplinkos būdai, tyrimo duomenys interpretuojami atsižvelgiant į šiuos dalykus. Duomenų aptarimas apima dvi dalis: pirmoje dalyje atskleidžiamos alkoholinės priklausomybės šeimos funkcijos, ypatumai, joje galiojančios taisyklės, vaiko požiūris į savo šeimą; antroje dalyje analizuojami vaiko vaidmenys šeimoje ir tų vaidmenų „perkėlimas“ sąveikaujant su socialine aplinka už šeimos ribų.

1. Disfunkcinė nuo alkoholio priklausoma šeima

Kaip išlikti vaiku alkoholiko šeimoje

Daugelis autorių teigia, kad vaikas, augdamas alkoholikų šeimoje, tiesiog praranda teisę būti vaiku (Ackerman, 1998; Black, 1991). Šeimos narių santykiai ir funkcionavimas priklauso nuo geriančio šeimos nario. „Alkoholikas kenčia nuo savo ligos, o šeima kenčia dėl jo.

Jiems pasireiškia ir fiziniai, ir psichologiniai simptomai. Štai kodėl alkoholizmas labai taikliai vadinamas šeimos liga“ (Nissen, 1997, p. 46). Tiriama vaikai savo istoriją dažnai pradeda žodžiais: „*kai mama/tėtė būna blaiva(-as)...*“. Todėl alkoholio šeima neretai lyginama su karusele, kurios centre yra alkoholikas, o aplink jį sukasi visi kiti šeimos nariai. Viskas šeimoje vyksta atsižvelgiant į geriančio žmogaus būseną.

1.1. Vaiko požiūris į savo šeimą: „Noriu turėti normalią šeimą...“

Kalbėdami apie šeimą, vaikai vartoja terminus „*normali šeima*“ bei „*normalus gyvenimas*“. Savo šeimą dauguma suvokia kaip *normalios* šeimos priešingybę: *Aš gyvensiu geriau, kai mano šeima pradės normaliai gyventi [Auksė]. Normaliai gyventi... kai mama dirba, mes vaikštom normaliai į mokyklą, nė vienos dienos nepraleidžiam, namie yra tvarka, po mokyklos ruošiam pamokas, į lauką trumpam galim išeiti ir eiti miegot [Marija]. [sivaizduoju, kad mama ateina po darbo, nuperka kokių ledų, visą laik atveža valgyt... [Kristina].*

Darbas pabrėžiamas kaip vienas iš *normalaus* gyvenimo veiksnių. Visų tiriamųjų tėvai yra bedarbiai. F. J. Nissenas (1997) teigia, kad priklausomybė alkoholiui vystydama dažnai atima darbą, išardo šeimą, draugystę, nutraukia kitus socialinius ryšius. Interviu metu buvo kalbama, kada savo namuose vaikai jaučiasi laimingi ir kokius dalykus jie norėtų pakeisti. Vaikai minėjo darbą, skyrybas, konfliktus. Skyrybų tema visiems tiriamiesiems buvo aktuali, pažįstama ir skaudi: *Svarbiausia, kad skyrybose labiausiai nukenčia vaikai. Aš tai likau su mama, nors man ir nebuvo galima rinktis, o tėvas paskambindavo kartais... [Artūras]. Aš tai likčiau su mama, kad ir kas beatsitiktų, nes man mama yra pati geriausia [Auksė].*

Vaikų pasakojimuose matyti pastovumo, stabilumo, *normalios* šeimos trūkumas. Kalbant apie šeimą, mama ir tėtė minimi kaip du visiškai nesusiję žmonės. Nė vienas iš dešimties vaikų nepavadino jų „tėvais“. Vaikai kalba apie norą augti šalia abiejų tėvų: *O mano mama nori su tėčiu išsiskirti, bet būtų gerai, kad jie neišsiskirtų. Nu jeigu aš pavyzdžiui su tėčiu ar su mama pasiliksiu, tai aš negalėsiu kasdien važiuoti pas mamą ar pas tėtį. Noriu juos abu kasdien matyti [Marija]. Aš turiu liūdną istoriją. Man tuoj sueis tiek metų, kad aš turėsiu pasirinkti, su kuo pasilikti (mano tėvai išsiskyre) – su tėte ar su mama. Aš žinau, kad pasiliksiu su mama, nors būna, kad atsitinka taip, jog aš galvoju pasilikti su tėte. Žinau, kad jam bus skaudu dėl to, kad aš pasirinksiu mamą. Bet juk mama man darė tik gera, o tėtė visą laik mušdavo ir mamą, ir mus, ir girtas būdavo pastoviai [Goda, grupinis susitikimas].*

Kaip teigia R. Ackermanas (1998, p. 27), „alkoholiko vaikas dažnai gali būti tiltas tarp tėvų; būdamas lojalus vienam, jis susierzina ir jaučia pyktį kitam“. Daugelis vaikų bijo netekti „vientisos“ šeimos ir svajoja turėti šeimą tokią kaip kitų: *Norėčiau, kad mano šeimoje būtų visada visi kartu, noriu su visais valgyt [Kristina].*

Aštuoni iš dešimties vaikų gyvena su patėviu. Visiems vaikams tai buvo ne pirmasis vyras, gyvenęs su jų mama po tėvų skyrybų: *Sesuo yra kito (tėvo), brolis dar kito... tas vaikas, kuris mirė, dar yra kito. O dabar mes manom, kad mama vėl laukiasi. Ji sako, kad bet kam gali pasakyti, kad bet ką myli... [Kristina].*

Lygindami savo šeimą su kitomis, konfliktus vaikai iškelia kaip skiriamąjį jų šeimos bruožą, kaip *normalių* ir *nenormalių* šeimų skirtumą: *Geriausias dalykas yra tada, kai mama su tėčiu nesipyksta ir šeimoje negirdėti barnių [Tadas, grupinis susitikimas]. Aš trokštu, kad niekada nebūtų barnių mano namuose [Auksė, grupinis susitikimas]. Gera šeima, kada nesibara, negeria, negeria, niekad nerėkia vienas ant kito, kada vaikų nemuša, kada laimingai gyvena. Viskas [Arnas].*

Didžiausias vaikų lūkestis – kad mama/tėtis nustotų gerti: *Kad mano gyvenimas pagerėtų... (mergaitė apsverkia)... kas turi atsitikti? Kad mama nebegertų, kad būtų viskas gerai [Kristina]. Norėčiau, kad mama pradėtų dirbti normaliai, gautų pinigų, kad mes vieni gyvenume (savo bute), kad stengčiausi vaikščioti pati į mokyklą ir viskas būtų. Ir kad mama negertų, svarbiausia [Marija]. Šeimoje turi būti abu tėvai kartu ir jie neturi gerti, bet turi dirbti [Artūras].*

1. 2. Alkoholiko šeimos taisyklės: „Nekalbėti, nejausti, nepasitikėti“.

Alkoholiko šeimoje taisyklės nėra nukreiptos į sveiką šeimos funkcionavimą, jos susijusios su gėda, kalte, baime. „Sveikose“ šeimose yra taisyklė „nesimušti“, o alkoholiko šeimoje gali būti taisyklė „nesakyti, kaip atsirado sumušimas ant tavo kaktos“ (Black, 1991, p. 6).

• „Kad tik mama mane išklausytų“...

Viena iš pagrindinių alkoholiko šeimos taisyklių yra „niekada nekalbėti apie tai, kas vyksta“ (Black, 1991; Ackerman, 1998, Poterfield, 1997 ir kt.). Apie taisykles alkoholiko šeimoje apskritai nekalbama, jos suprantamos tik tada, kai sulaužomos: *Ne... jei jinai būna blaiva, kai jinai būna blaiva, tai aš jai sakau, ką galvoju, bet ji pradeda rėkti iš karto. Tai dabar stengiuosi jai niekada apie tai nekalbėti* [Arnas].

Kai mama/tėtė būna girti, vaikai vis dėlto išdrįsta prabilti apie tai, kas vyksta. Tokie bandymai kalbėtis pasireiškia „priekabėmis“ arba persekiojimu: *Kai jinai būna išgėrusi ir mes labai susinervinam, tai viską išrėkiam jai į akis. Bet jinai nekreipia į tai dėmesio. Kai ji būna blaiva, mes nekalbame apie tai. Pasakom kartais, kad negertum, kad galvotum apie save, kad tau trumpėja gyvenimas, kad vaikai auga ne tokioj aplinkoj, kad šiaip nelabai gerai yra, tai... kad mums negera, kai tu visokių draugų prisivedi* [Kristina].

Kalbėdami su geriančiu šeimos nariu, vaikai atlieka „mokytojo“, kaltintojo vaidmenį. Jie stengiasi paaiškinti alkoholikui, kad jis negertų. Vaikas bando apeliuoti į geriančios mamos sąžinę, teigdamas, pavyzdžiui, „kaip tu gali tai daryti mums?“. Daugelis vaikų mano, kad apeliuodami į tėvų sąžinę, jie gali priversti juos nustoti gerti: *Šiandien grupinio susitikimo metu lankome sergančią grupės narę Kristiną ligoninėje. Ji kalba: „Mama net nesugeba pasirodyti. Mylėtu, tai tikrai atvažiuotu, o dabar... kokia ji mama. Pasakyk jai, kai pamatysi, kad tegu geriau visai nevažiuoja, nes aš su ja nekalbėsiu* [stebėjimas].

Tokie ir panašūs bandymai visai nepadeda alkoholikui negerti. Kaip teigia R. Ackermanas (1998), kur kas svarbesnis yra negeriančių šeimos narių bendravimas. Alkoholikų šeimai būdinga nesikalbėti apie tai, kas vyksta. Šeimos nario alkoholizmas yra tabu tema netgi negeriantiems šeimos nariams: *Su sese nesikalbu visai, su broliu kartais. Bet ne apie mamą. Tai atsisėdam virtuvėje, liūdna, jis sako, kad jam galvą skauda... aš sakau, kad „tu liūdi“, jis pasakoja, kaip jam su draugais nesiseka* [Lijana]. *Nežinau, apie tai mes su broliu nesikalbam. Mes mažai kada apie ką nors taip šnekamės...* [Marija].

Daugelyje šeimų niekas nenori kalbėtis apie priklausomybę tikėdamiesi, kad tylėjimas reikš alkoholizmo nebuvimą (Ackerman, 1998, p. 17). „Jei tu ignoruosi tai, kas vyksta, galbūt ne taip skaudės, jei ignoruosi, galbūt tai paprasčiausiai išnyks“ (Black, 1991, p. 31). Todėl vaikai, negalėdami pasakyti aiškiai ir tiesiai, ką galvoja apie mamos/tėtės alkoholizmą ir negalėdami parodyti, kaip jaučiasi, randa savų būdų, kuriais tikisi sustabdyti tėvų gėrimą. Lijana pasakoja apie savo bandymus padėti mamai negerti: *Aš bandau daug ką daryti, kad mano mama nustotų gerti. Ateinu ir sakau: mama, einam pasikalbėt. Tada, kai mes užsikalbam, ji pamiršta, kad norėjo eiti išgerti, ir sako: „oi, aš noriu miegot ir įjunk man muziką“. Ir taip nukreipiu ją. Jei čia stovėtų pilnas butelis, aš nusivesčiau mamą į kambarį ir pradėčiau plepėt jai ką nors, kad ji to butelio nepastebėtų* [Lijana].

Šis „pagalbos negerti“ būdas pažįstamas ir kitiems vaikams. R. Ackermanas (1998) tokį elgesio modelį vadina „elgesio išgyvenimo strategijomis“. Tai būdas, kurį negeriantys šeimos nariai sąmoningai arba nesąmoningai pritaiko norėdami „susidoroti“ su esama situacija: *Jei dabar stovėtų pilnas butelis degtinės, aš arba išpilčiau į kriauklę, arba kur nors išneščiau ir išmesčiau* [Kristina]. *Atidaryčiau šitą langą ir išmesčiau tą butelį. Aš vieną kartą taip buvau padarius. Buvau padėjus jį po savo lova. Paslėpiau ir išėjau. Dar atsimenu, kaip mama buvo nusipirkusi alaus ir pastatė ant stalo, o aš įdėjau į šaldytuvą, tai mama jo ieškojo ir galvojo, kad aš jį paslėpiau...* [Audra]. Visi tiriamieji, įsivaizdavę šalia jų stovintį butelį, iš karto žinodavo, ką tokiu atveju darytų, į šį klausimą atsakydavo visai negalvodami – panašu, kad tai jiems įprastas ir dažnas veiksmas.

Daugelis vaikų projektuoja pyktį į alkoholį, manydami, kad tik alkoholis yra tikroji jų šeimos nelaimės priežastis: *Mes tai su broliu jei kalbamės apie alkoholį, tai dažnai svajojame, kad kada nors galėtume išdaužyti visus butelius gėrimų parduotuvėje. Aš kai einu į pa-*

rduotuvę šalia mūsų namų ir pamatau kampe alkoholio skyrių, su tokiom gražiom etiketėm, tokius papuoštus butelius, man ima pyktis, aš noriu nuplėšti tas etiketes [Augustė].

Daugelis respondentų išsakė savo norą kalbėtis su tėvais, šeimoje jiems trūksta bendravimo. Kai kurie vaikai galvoja galintys padėti alkoholikui negerti tiesiog bandydami kalbėtis su juo: *Nežinau, aš galėčiau kaip nors pasikalbėti su ja apie tai, bet nedirštu... Manau, kad tai padėtų jai negerti* [Augustė]. *Man svarbu, kai manęs mama išklauso, kalbėtis kad būtų galima* [Kristina]. *Aš labiausiai džiaugiuosi, kai mano mama ar tėtis su manimi bendrauja* [Tadas].

• **„Kaip jaučiuosi?... – Nežinau... Normaliai...“**

Šeimos narių vidiniai išgyvenimai

Jei alkoholiko vaiko paklaustume, kaip jis jaučiasi, turbūt daugeliu atvejų išgirstume: „normaliai“, „gerai“, „laimingai“. Nors akys gali būti liūdnos, nors jose matyti ašaros, nors skauda pilvą, nors susitrenkė galvą... alkoholiko vaikas beveik visada jaučiasi *normaliai*. Svarbiausia, kad būdamas taip susirūpinęs, kaip pabėgti nuo savo pykčio, apmaudo ir skausmo, ilgainiui nebeįstengia suvokti, kaip iš tikrųjų jaučiasi ir ima tikėti tuo, ką sako (Potterfield, 1997, p. 6), arba jis tiesiog pamiršta, kaip jausmai vadinami: *Namuose mes nekalbame, kaip kas jaučiasi, mes tik su drauge apie tai kabamės, bet aš ir nenorėčiau apie tai kalbėti savo šeimoj, nes tokie klausimai... negaliu atsakyti, nes žodžių trūksta... su sese nesikalbu visai, su broliu kartais... Kai užsigaunu ar ką, man skauda, bet kenčiu ir neverkiu* [Lijana].

• **„Aš bijau... prarasti mamą“**

Kalbėdami apie savo baimes, vaikai minėjo baimę prarasti artimus žmones: *Bijau labai prarasti mamą arba ką nors iš draugų ar giminių. Ir taip daugiau nieko nebijau. Niekam to nesakau* [Marija]. *Labiausiai bijau likti viena. Netekti mamos, močiutės ...* [Goda].

Artimųjų netektis, atrodo, yra labai arti vaikų: *Labiausiai už viską pasaulyje aš bijau mamos mirties. Jau galvojom vienažart, kad mama mirė. Buvom taip išsigandę, manėm, kad policiją reikia kviesti, aš pradėjau verkt kaip nežinau kas, aš net negalėjau ištart, kad mama jau mirusi, bet ji tiktai nuo alkoholio buvo užmigusi ir nelabai gerai jautėsi, tokia išbalusi. Šiaip kažkas buvo tokio...* [Auskė].

Alkoholiko šeimoje vaikas jaučiasi nesaugus, jis nežino, kas atsitiks kitą minutę. Nesaugumo jausmas sukelia nerimą ir baimę: *Aš bijau, kad mes vėl turėsim išsikraustyti iš šitų namų, nes mama nesumoka skolos už butą. Man nusibodo tas jausmas, man baisu, kad mūsų iš čia neišmestų, todėl aš sėdžiu namie ir niekur negaliu išeit, nes buto savininkai gali mūsų teisiog neįsileisti* [Marija].

„Vaikai tokiuose namuose nejaučia pusiausvyros, niekada nežino, kaip tėvai pasielgs ir ko iš jų galima tikėtis“ (Black, 1991, 38). Jie nuolatos jaučia baimę, kas su jais atsitiks, kur jie gyvens, su kuo gyvens, kur bus palikti: *Mes vakar pradėjom kalbėtis su vyresniąja savo seserim, kaip elgsimės toliau, jei mama ir toliau taip gers. Ir susidaro toks sprendimas, kad jei mama gers, Daiva (sesuo) paskambins į vaikų teisių apsaugą, kad negali palikti mūsų su mama. <...> Ir tada nežinau, kaip bus, ar mes su broliu ir sesėm būsim išskirti, ar ne. Ar susitiksim su jais, ar ne. Aš taip įsivaizduoju savo ateitį, tiksliau, visai neįsivaizduoju... Nežinau, gal pasitaisys mama, bet labai abejoju. Šiandien kol kas viskas gerai <...> nuo alkoholio mama jau vėmė vėmė, tai dabar gal negers, nes labai jau jai bloga, tai sako man, kad pasirūpinčiau namais...* [Kristina].

• **„Pykti negalima. Geri žmonės niekada nepyksta...“**

Pyktis ir ginčai verčia alkoholiko vaiką jaustis labai nepatogiai. Disfunkcinėje šeimoje niekam negalima jausti blogų jausmų. Pyktis, liūdesys ir skausmas čia yra silpnumo ženklai (Potterfield, 1997, p. 6): *Pykti negalima. Geri žmonės niekada nepyksta. Pavyzdžiui mano klasiokė, kai jai kas nors nepatinka, taip supyksta, kad gali bet ką padaryti... Aš manau, kad su visais reikia sugyventi draugiškai, o ne pyktis...* [grupinio susitikimo stebėjimas, Lijana].

Dažnai liūdesys, susimaišęs su pykčiu, priversdavo vaiką galvoti apie mirtį: *Kartais man norisi mirti. Kartais, kai mano mama ateidavo girta, man taip būdavo liūdna ir pikta, aš pagalvodavau, kodėl aš gimiau – turiu tokią motiną negerą, kuri vaikus palikinėja močiutei* [Audra]; *Būdavo, kada aš labai supykstu, aš galvoju, kodėl aš gimiau, aš noriu mirti. Nors*

pati suprantu, kad kaip tada mama gyvens... jei manęs nebus... kažkaip pačiai daeina... [Marija].

• „**Meilė yra geras, bet kartu ir bjaurus dalykas...**“

Mano amžiaus vaikui labiausiai reikia meilės. Kuo daugiau meilės, tuo vaikui geriau [Lijana]; Mano amžiaus vaikui labiausiai reikia tėvų, meilės. Ir turbūt viskas. Ir dar iš giminių ko nors [Tadas].

Kalbėdami apie meilę, interviu metu vaikai sakydavo labai prieštarigus dalykus. Daugeliui vaikų meilė sukelia ir teigiamas, ir neigiamas emocijas: *Meilė man yra labai geras dalykas. Gera būna, jei mama gali apkabinti, ir šilta tada (mergaitės balsas kimsta, ji pradeda verkti, laiko rankoje nosinaitę ir visaip ją gniaužo). Tai kartu ir bjauru (mergaitės balsas garsnis, labiau pakilęs, ji pakelia akis ir įbedžia žvilgsnį į langą, lūpos stipriai sučiauptos). Kai kada aš jaučiu meilę, o kai kada ne. <...> Kai mama būna blaiva, tai jaučiu meilę, bet kai ji būna girta ir rėkia ant mūsų, tai aš net negalvoju apie tai* [Kristina].

Meilė alkoholiko šeimoje priklauso nuo girtaujančio šeimos nario savijautos. Taip vaikai patiria visišką jausmų sumaištį, kai vieną akimirka jie mylimi, kitą – atstumiami: *Aš tada pradedu verkt, nes man liūdna darosi, nepatinka, kai ant manęs rėkauja. O po to vieną kartą, mano mama kaip girta, tai ji sako: „oi, ateik ateik, aš tave myliu“, o kada ne, tai... (vaiko balsas pakilęs ir piktas)* [Audra]; *Ir mums kai kada sako, kad mus labai myli, o kai kada, kad gali parduoti mus kaip šiukšles* [Kristina].

Tas pats vaikas, nepatyręs meilės ir neišmokęs jos reikšti, nemoka parodyti kitam, kad myli: *Kaip parodau mamai, kad myliu mamą? (tyla)... man tai nepavyksta. Arba kai kartais noriu ją kažkaip apsikabinti, tai jina sako „eik iš čia“. Tai kai mama prie manęs prieina ir nori apkabinti, tai aš darau taip, kaip jina su manim elgiasi* [Audra].

Alkoholiko šeimoje vaikas nuolatos susiduria su dviprasmišku tėvų elgesiu. Vaikas turi pats išsiaiškinti kiekvieno tėvų poelgio reikšmę. Taip ima formotis supratimas apie meilę ir santykius: *Kai mama mušdavosi su tėčiu, kai mušdavo mane... pirma mušdavo, o po to atsi-prašinėdavo* [Audra].

• „**Prisiglaudžiu, kad atleistų...**“

Kaltė ir gėda būdingi alkoholiko vaiko jausmai. Vaikas dažnai jaučiasi kaltas dėl to, kad mama/tėtė geria: *Žinoma, man labai dažnai būna taip, kad jaučiuosi kalta dėl mamos gėrimo. Man atrodo, kad dėl manęs mama geria, kai iškrečiu kokią kvailystę. Vieną kartą aš tikrai buvau kalta, nes mano mama prisigėrė, kai mes susipykome dėl drabužių...* [Lijana]. *Kartais man būdavo gaila mamos, tai tėtė nustodavo mušti, pradėdavau verkti, bandydavau juos sutaikyti. Ne visada pavykdavo, kai nepavykdavo, tada man būdavo bloga, jausdavausi kalta* [Audra].

Alkoholiko vaikas galvoja: „kai kas nors nesiseka, dažniausiai tai mano kaltė“: *Kai mama barasi arba mušas, aš liūdžiu. Kartais prisiglaudžiu, kad atleistų...* [Audra].

Kalbėdami vaikai dažnai minėjo, kad jie jaučia gėdą. Toks jausmas būdingas alkoholiko šeimos nariams, nes dažniausiai alkoholizmas slepiamas ir stengiamasi neatskleisti, kas vyksta šeimoje. Dažniausiai vaikai jaučia gėdą prieš aplinkinius, kad jų mama/tėtė yra alkoholikai: *Nežinau, nors mano draugė jau daug kartų matė mamą girtą, bet man visada būna gėda, kai ji pamato tai, ir aš būnu pikta tada* [Marija].

Vaikai prisimena ne vieną dalyką, įvykį, kai jie patyrė gėdą dėl savo tėvų alkoholizmo: *Vieną kartą į mokyklą atėjo mano girtas tėvas paklausti, kaip aš gyvenu. Man buvo taip skaudu ir pikta. Ir gėda. Aš tik stovėjau ir viskas. Net žodžio negalėjau pratarti. Net paeiti negalėjau. Taip buvo skaudu, kad... (Mergaitė apsipylė ašaromis ir sunkiai begalėjo išstarti žodžius). Buvo pikta, bet aš žinojau, kad nieko negaliu padaryti... po to aš pradėjau taip verkti, kad tiesiog puoliau į isteriją <...>. Po šio įvykio aš nėjau į mokyklą visą savaitę, nes man buvo labai gėda, kad klasiškai matė visa tai. Tik tada, kai mokytoja pažadėjo, kad iš manęs niekas nesityčios, aš galėjau pasirodyti mokykloje...* [Goda].

• **Pasitikėjimas**

Vaikai, augdami alkoholikų šeimoje, išmoka nepasitikėti (Poterfield, 1997, p. 34). Jie mano, kad kiti žmonės nėra geri, visi laužo duotus pažadus ir tai yra normalu. Toks požiūris kyla iš šeimos, kur irgi dažnai meluojama: tėtis ateina girtas, vadinasi, paaiškinama, kad jis

serga gripu. Jei netyčia išgirdai barnį, tau gali būti pasakyta, kad tai – radijas (Poterfield, 1997). Vaikas, augdamas tokioje aplinkoje, išmoka meluoti. Kartais atsitinka taip, kad jis meluoja dėl paprasčiausių, akivaizdžių ir pastebimų dalykų: *Aš vaikštau į mokyklą ir dabar turiu labai daug popamokinės veiklos – kai sirgau, praleidau daug pamokų ir dabar turiu pasi-vyti... –* taip kalbėjo 13 metų Marija. Į klausimą: *Ar galima būtų apsilankyti tavo mokykloje rytoj? Norėčiau pasikalbėti su mokytoja*, Marija atsakė: *taip, žinoma, kaip gerai...* kitą dieną susisiekus su mergaitės auklėtoja paaiškėjo, kad mokykloje tos mergaitės niekas nematė paskutinius du mėnesius... [stebėjimas].

Gyvendami aplinkoje, kurioje dalijama daugybė neišpildomų pažadų, alkoholikų vaikai prarado pasitikėjimą suaugusiais. Tiriamieji nurodydavo, kad geriantis šeimos narys dažnai jiems žadėdavo negerti: *Jei aš paklausiu, kodėl mama geria, ji man atsako, dėl ko ji išgeria (šventė ar dar kas nors). Po to sako: „gerai jau gerai, pažadu daugiau negerti“ ir trumpas la-bai pokalbis būna...* [Marija].

Taip dalijamiems pažadams, kaip galima spėti, labai mažai vilties būti įvykdytiems. Dažniausiai vaikas anksčiau arba vėliau pamato, kad negerti žadėjęs šeimos narys vėl gir-tas.

Dažnai alkoholizmas slepiamas teisinantis „šventėmis ar dar kuo nors“. Tokius „alibi“ dažnai girdi ne vienas alkoholiko vaikas: *Mama negalėjo eiti pas mane į klasės tėvų susirin-kimą, nes ji buvo girta. Tai ji liepė man nueiti, kad pasakyčiau, jog ji susirgo. Tai aš turėjau pameluoti mokytojai, nors mama iš tikrųjų truputį sirgo...* [Auksė].

Tokį bendravimo modelį vaikas taiko bendraudamas ir santykiuose su savo draugais. Mergaitė, pasakojusi, kaip mama teisindavo savo gėrimą „šventėmis“, kalba: *Kai ateidavo draugai ir klausdavo, ar mano mama girta, aš sakydavau, kad ji tik šiaip, jai galvą tik skauda, susirgo* [Lijana]. Kaip minėta anksčiau, alkoholiko šeimoje dažnai pasitaiko situaciją, kai namuose yra girtas šeimos narys, ir tai pamato žmogus iš aplinkos. Vadinasi, taisyklė „meluoti, kad būtų geriau“ taikoma tiek kartų, kiek reikia paslėpti tikrovę nuo aplinkinių.

Nejausdami pasitikėjimu paremto bendravimo, vaikai praranda tikėjimą ir savimi. Jei šeimoje nėra nuolatinio padrąsinimo, paskatinimo, meilės, vaikas negali sužinoti, kad jis yra geras, gebantis siekti užsibrėžtų tikslų, būti mylimas, turėti daug gerų savybių. Daugeliui respondentų sunku buvo pasakyti savo gerąsias savybes: *Ką gero galėčiau pasakyti apie save? (mergaitė galvoja, kelias sekundes tyli ir nieko nesako) ...nieko apie save. Pati net nežinau, negaliu pasakyt* [Kristina].

Vaikas kenčia, kad negali pasitikėti nei aplinkiniais, nei savimi. Daugelis tiriamųjų sako netikintys savo ateitimi: *Įsivaizduoju savo ateitį labai baisią. Žinau, kad mano gyvenimas pa-sibaigs labai baisiai. Gali mama mums ką nors padaryt, taip sakant, papjaut ar dar ką nors. Tai ką gali žinot, gal ir vaikystėj tas gyvenimas baigsis* [Kristina].

Vaikas, praradęs tikėjimą aplinkiniais, kenčia nešiodamasis savyje nepakeliamą naštą, kuria negali pasidalyti su niekuo. *Aš niekam negaliu pasakoti apie savo šeimą. Kartais norisi išplepėti. Bet negali to padaryti. Nes po to sužinos pusė miesto... bus blogai, labai labai blo-gai...* [Audra].

Vaikai neigia „blogio“ egzistavimą norėdami apsaugoti savo tėvus: *Užsiėmimų metu vaikai pasakoja apie „blogas kaimynų šeimas“, kuriose nuolatos „vyksta barniai ir muštynės“, kur „tėvai muša savo vaikus“* [stebėjimas]. Galima spėti, kad vaikai siunčia tokią „užkoduotą“ informaciją norėdami išgirsti aplinkinių nuomonę apie tai, ką jie pasakė. Dažnai tokiu būdu jiems lengviau išgyventi stresą, patiriamą šeimoje. Todėl išgirdę dalykus, vykstančius jų šeimoje, vaikai neretai elgiasi taip, lyg būtų kalbama ne apie juos, o jie patys būtų tam tikros situacijos stebėtojai.

Taisyklė nepasitikėti ir nekalbėti apie tai, kad kažkas namuose yra blogai, būdinga vi-soms disfunkcinėms šeimoms. Šeimos nariams privaloma „nepamiršti visuomet šypsotis – niekam negalim leisti sužinoti, kad nesame patys laimingiausi, labiausiai mylimi vaikai vi-same pasaulyje“ (Poterfield, 1997, p. 33).

Apžvelgus alkoholiko šeimos situaciją, joje galiojančias taisykles, matyti, kad tokioje šeimoje nuolatos vyrauja didelė įtampa. „Šeimos nariai išsenka psichologiškai, fiziškai bei dvasiškai. Jie tampa ligoti“ (Nissen, 1997, p. 46). Akivaizdu, kad vaikas užauga sutrikusiuose

namuose. Namuose, kuriuose gyvenimas dažnai išmušamas iš vėžių, kuriuose nėra saugu, kur meilė priklauso nuo tam tikrų reikalavimų, jausmai užgniaužti. Alkoholiko vaiką visą laiką lydi nusivylimo, nesėkmės, pykčio ir kaltės jausmai. Kaip teigia Claudia Black (1991), „kai alkoholizmas įneša nepastovumo ir nenusipėjamumo į namus, negeriančių šeimos narių elgesys tampa lyg bandymas stabilizuoti šeimos sistemą. Jie taip daro prisiimdami vaidmenį, kurie padaro jų gyvenimą lengvesnį ir mažiau skausmingą“ (Black, 1991, p. 5). Koks elgesys būdingas vaikams, gyvenantiems tokioje aplinkoje, bus aptariama kitame skyriuje.

2. Alkoholiko vaiko prisitaikymo prie aplinkos būdai. „Kaip man išgyventi?..“

Norėdamas išlikti šeimoje, kurioje nėra struktūros, pastovumo, vyrauja nuolatinė įtampa, vaikas turi rasti būdų, kaip išgyventi, kad jo skausmas būtų kiek galima mažesnis. Kitaip tariant, vaikas turi kaip nors prisitaikyti prie susidariusios situacijos tam, kad sumažintų alkoholio jam daromą poveikį. Literatūroje dažniausiai išskiriami keturi vaikų prisiimami vaidmenys: „šeimos herojus“, „atpirkimo ožys“, „prarastas vaikas“ ir „juokdarys“ (Potterfield, 1997; Ackerman, 1998; Black, 1991). Taip alkoholikų vaikai prisiima vaidmenį, padedančius šeimai atrodyti *normaliai*, susitvarkyti su stresu, padėti mamai/tėčiui negerti (<http://www.coaf.org/Profess/effectsw.htm>).

2.1. „Šeimos herojus“. „Jei noriu, kad kažkas būtų padaryta, privalau tai daryti pats“

Dažnai alkoholiko vaikas matomas kaip ypač subrendęs vaikas. Jis turi būti budrus ir pasiruošęs numatyti, ką darys vienu ar kitu tėvų elgesio atveju, tramdyti savo jausmus ir elgesį tam, kad galėtų prireikus išgelbėti šeimą. Vaikai atsisako daugelio dalykų, būdingų jų bendraamžiams, dažnai taip išsiskirdami iš bendraamžių.

Tokį vaiko elgesį R. Ackermanas (1998) vadina „hiperbranda“, kai jaunas žmogus ima elgtis taip, kaip visuomenėje nėra priimta tokio amžiaus vaikui: *Kai namuose nėra ką valgyti, Kristina dažniausiai prašo ir jai yra labai sunku tą daryti. Ji prašo ne tik dėl savęs, bet ir dėl jaunesnės sesutės. Kai sesuo važiavo į ekskursiją iš mokyklos ir jai reikėjo kažkokio maisto pasiimti, tai Kristina prašė. Ir dažniausiai ji tai daro išeidama, o visą laiką užsiėmimuose ji nervinasi, kaupiasi, kaip reikės paprašyti* [socialinė darbuotoja].

Tokį vaidmenį prisiėmęs vaikas dažnai matomas kaip labai atsakingas, grupėje užimantis lyderio pozicijas: *Mėgsta vadovauti grupei ir ja pasitikima ir klausomasi (pvz., ji moko kitas mergaites šokti)* [savanorė]. *Labai vadovauja savo mažai sesei ir mažam broliui. Ji visada turi būti pirma. Ir labai kovoja už teisybę (jos įsivaizduojama)* [savanorė].

Kai tėvai nesuteikia vaikui pastovumo, jis randa būdų pats tuo pasirūpinti: *Į užsiėmimus jie ateidavo, bet ne visada įsijungdavo – būdavo prie stalo ar kt. Ir labai dažnai, kai jie pavaldydavo ir paruošdavo pamokas, pasakydavo, kad skuba ir išeidavo. Užpernai mes juos norėjome išsivežti į stovyklą, bet buvo problematiška – mes sutarėme, kad jie nakvos pas mus, bet vaikai nesutiko. Ir kitą rytą į stovyklą jie neatėjo. Ir to priežastis buvo, kad tom dienom mama turėjo gauti pašalpą ir, anot vaikų, mama dažnai išskolindavo tuos pinigus ir nelikdavo maistui* [socialinė darbuotoja].

Vaikas nuolatos priverstas galvoti, kas vyksta jų šeimoje, jis tvarko pinigus, elgiasi taip, lyg būtų atsakingas už viską. Alkoholikų vaikams būdingas nenoras grįžti namo, bet kartu jie priversti galvoti apie namus ir nerimauti, kad niekas negalės padaryti darbų, kuriuos turi atlikti jis. Taip vyriausi ir vieninteliai vaikai dažnai tampa atsakingi už viską, kas vyksta šeimoje. Vaikas prisiima atsakomybę už namų aplinką, už tvarką šeimoje, suteikdamas pastovumo ne tik sau, bet ir kitiems šeimos nariams (Black, 1991, p. 11): *Mano pareigos namuose yra rūpintis valgiu, tvarkytis, prižiūrėti vaikus, kad visi būtų pavalgę, viską. Kad namuose būtų švaru* [Kristina]; *Kai mama naktį ateina išgėrusi ir jei ji labai daug rėkauja, tai aš mėginu ją patildyti* [Marija].

Dažnai prisiimtas vaidmuo padeda vaikui jaustis geriau, jis ima save labiau vertinti. Ir kiti jį mato kaip „gerą“ ir „atsakingą“: *Apie save pasakyti ką nors gero? Gal kad visą laiką prižiūriu vaikus, visą laiką rūpinuosi. Ir šiaip, kai kas nors paprašo manęs, tai aš vistiek padarau, kad ir kaip nenoriu. Mane įkalbina ir tiek. Visą laiką būnu gera ir ką reikia, tą padarau* [Kristina]; *Man visada sako, kad aš vyriausia ir geriausia, nes jei ką nors gaunu, visada sesei ir broliui palieku* [Goda].

Alkoholiko vaikas mano turįs sunkiai dirbti, kad užsitarnautų aplinkinių meilę ir priitarimą. Jam būdinga save vertinti tiek, kiek jį vertina aplinka (Poterfield, 1997). „Gebėjimas organizuoti, daryti įtaką kitiems, pasiekti tikslų teikia vaikams galimybę būti lyderiais klasėje ar kitur“ (Poterfield, 1997, p. 12). Jie kelia pasitikėjimą aplinkiniais, nes darbus atlieka labai atsakingai ir gerai. Todėl vaikais, kurie šeimoje prisiima daugiausia atsakomybės, pasitiki grupės nariai, jiems dažnai priskiriami atsakingi darbai: *Aš esu atsakinga už klasės fondą ir vakarėlius, esu pavaduotoja tos mergaitės, kuri atsakinga už gėlių laistymą. Renku pinigus, perku už litą atvirutes tiems, kurių gimtadienis. Man patinka šitos pareigos, kai nepamirštu nupirkti. Aš jaučiuosi svarbi, bet kai būna kokie vakarėliai, tai beveik nekreipia į mane dėmesio* [Goda]. Susitelkimas į tikslą leidžia vaikams atsitraukti nuo šeimos skausmo. Tai teikia jiems psichologinį palengvėjimą ir jie nori gauti pozityvų grįžtamąjį ryšį. Vaikas, prisiėmęs herojaus vaidmenį, stengiasi būti atsakingas už viską, kas vyksta jo aplinkoje. Tai matyti iš jo elgesio ir šeimoje, ir už šeimos ribų. Pagrindinė vaiko „herojaus“ užduotis yra padėti šeimai pajusti savo vertę. Šeima gali juo didžiuotis.

2. 2. „Atpirkimo ožys“

„Atpirkimo ožio“ vaidmenį atliekantys vaikai, kitaip nei šeimos herojai, nori gauti dėmesio blogai elgdamiesi (Black, 1991). Tokį vaidmenį atliekančiam vaikui dažnai būdingas delinkventinis, problemiškas elgesys, kuris nurodo tipišką šeimos statusą. Tai daugelio žmonių įsivaizduojamas alkoholikų šeimos vaiko stereotipas (Black, 1991): *Visuomet buvo problemos su mokykla. Praeitais metais aš kasdien važiuodavau į jų rajoną vesti tų vaikų į mokyklą* [socialinė darbuotoja]; *Marija tiesiog visiškai nelanko mokyklos. Rugsėjo mėnesį ji buvo atėjusi kelias dienas. Po naujų metų pasirodė vieną dieną, bet buvo tik kelias pamokas. Tada pasakė man, kad „labai blogai jaučiasi ir nori eiti namo* [mokyklos auklėtoja].

Vaikas žlugdo ir savo, ir kitų šeimos narių gyvenimą. Reikia pripažinti, kad didelė dalis vaikų, išaugusių alkoholikų šeimoje, „telpa“ į „atpirkimo ožio“ stereotipą. Ir daugelis profesionalų, dirbančių su tokiu vaiku (mokytojų, socialinių darbuotojų, psichologų), linkę manyti, kad jo elgesys yra aplinkos, kurioje vaikas auga, produktas. Nepriimtinas elgesys yra išmoktas ir tėvai yra pirminiai modeliai šiame mokymosi procese (Black, 1991, p. 21). Daugeliu atvejų pastebimi tik padariniai: vaikas mušasi, nelanko mokyklos, meluoja, elgiasi „blogai“ ir pan. Labai retai tai siejama su jo šeima. Tokiu būdu dėmesys atitraukiamas nuo alkoholizmo problemos ir telkiamas į vaiką (Black, 1991, p. 21): *„Marija, kodėl tu meluoji? Kodėl nelankai mokyklos? Ar nori būti su mama? Ar tu myli savo mamą? Tai kodėl tu nevaikštai į mokyklą? Juk žinai, kad tai skaudina tavo mamą?“* (kalba mokytoja). – *Marija tyli. Žiūri didelėmis rudomis akimis truputį nuleidusi galvą tiesiai į pavaduotoją. Taip, kaip žiūri žmogus, kuris pyksta* [stebėjimas]. Taip įvyksta priežasties ir padarinio sukeitimo vietomis procesas – visos šeimos problemos nukreipiamos į vaiko elgesį, ir tėvų alkoholizmas, kaip viena iš galimų tokio elgesio priežasčių, lieka nepastebėtas.

Vieni vaikai atkreipia dėmesį į save darydami gerus darbus arba apskritai stengiasi išvengti dėmesio, o šie vaikai elgiasi taip, kad suteiktų tėvams skausmo, priverstų juos verksti, siusti“ (Black, 1991, p. 22). Taip vaikas, augdamas alkoholiko šeimoje, siekia visais įmanomais būdais būti matomas ir siunčia tik jam vienam suprantamas „žinutes“ aplinkai. Šeimoje neišmokę reikšti savo jausmų vaikai mano, kad beveik neįmanoma to parodyti suaugusiems sveikais būdais. Tuomet blogu elgesiu jie tarsi šaukia: „Pasirūpinkit manimi! Aš negaliu pats susitvarkyti!“ (Black, 1991, p. 22).

2.3. „Prarastas vaikas“. „Vis tiek aš nieko negaliu pakeisti...“

„Prarastojo“ vaidmenį prisiėmusiam vaikui paprasčiausia atrodo sekti nurodymais ir prisitaikyti prie kasdienių aplinkybių. Šis vaidmuo leidžia jam būti lanksčiam, spontaniškam (Black, 1991): *O kartais, kai jie geria, aš būnu toj pačioj vietoj – bandau pritapt, su tais mamom draugais kalbėtis, kad sužinočiau, kas čia per draugai* [Kristina].

Toks vaikas dažnai nesutaria su grupe, užima atstumtojo poziciją: *Ai, ta durnė tai gali ir nebūti čia. Ji pastoviai verkia, viskuo nepatenkinta, nieko nesupranta ir dar nemoka rašyti... [stebėjimas]. Ji dažnai gali pasitraukti net nepastebėta iš užsiėmimo, jei jai kas nors nepatiko, arba šiaip nusibodo. Ima veikti kažką kita arba apskritai išeina* [savanorė].

Tokiam vaikui būdinga prisitaikyti prie situacijos, kokia ji bebūtų. „[stumkit mane į bet kokią situaciją ir aš susidorosiu, tik neprašykit manęs būti atsakingam arba pakeisti ją – toks yra šio vaiko devizas“ (Black, 1991, p. 19). Vaikas nesistengia išvengti jokių situacijų. Jis galvoja, kad ir kas beatsitiktų, viskas yra sutvarkoma. *Ne, aš netikiu, kad gali kas nors pasikeisti, kad tėtė gali pasikeisti. Nebent gali grįžt pas mamą tik dėl pinigų, bet jis gers taip, kaip ir gėrė toliau... [Goda].*

Toks vaikas dažnai įeina į namus niekieno nepastebėtas, mažai laiko praleidžia namie, daugiau su draugais. Jam atrodo, kad lengviausia yra tiesiog priimti situaciją tokią, kokia ji yra ir nebandyti nieko keisti: *Jeį pamatýčiau ant stalo stovintį pilną butelį degtinés, tiesiog išeičiau, o jeigu dar tėtis būtų, tai man tas pats, ką jis darytų su tuo buteliu – aš tiesiog išeičiau (berniuko balsas buvo tylus, žemas, truputį užkimęs, akys nuleistos į žemę)* [Artūras].

„Prarastasis“ (kitai dar vadinamas „nematomu vaiku“) aplinkoje dažnai būna kaip vaikas, neturintis jokių problemų, niekur neužkliūvantis, mokykloje nepasižymintis nei labai geru, nei labai blogu elgesiu. Toks vaikas šeimai yra tarsi palengvinimas, neturintis jokių ypatingų poreikių arba reikalavimų, neprašo užuojautos, pagalbos, paramos.

2.4. „Juokdarys“

Šis vaidmuo panašus į herojaus vaidmenį. Vaikas „juokdarys“ (kituose šaltiniuose dar vadinamas „įsiteikiančiu“) nuolatos stengiasi, kad kiti šeimos nariai jaustųsi geriau. Toks vaikas yra geras klausytojas, nukreipiantis mamos liūdesį, išsklaidantis brolio baimes, sesers sumišimą ar tėtės pyktį: *Kai visi namiškiai liūdi, aš ką nors linksmo pradedu daryti, pavyzdžiui, kaip nors linksmai kalbėti ar šiaip, kutenti mamą kaip nors, arba su patėviu dūkti* [Tadas]. Jam lengviausias kelias išgyventi nepastoviuose ir įtampos pilnuose namuose – mažinti įtampą sau ir kitiems šeimos nariams (Black, 1991).

Šeimoje kilus konfliktui, vaikas atlieka taikytojo vaidmenį. Kol tėvai pykstasi ir kitiems vaikams baisu, įsiteikiantis vaikas daro viską, kad sumažintų jų baimę: *Kai namuose kas nors mušasi, mėginu apraminti, jeigu neišeina, tai pradedu rėkti. Stengiuosi sutaiikyti. Nevisada pavyksta* [Marija].

Toks vaikas praleidžia vaikystę bandydamas nuvyti liūdesį, baimes, pykčius (Black, 1991, p. 18). Draugų kompanijoje jis dažnai linksmina kitus, lyg pats neturėtų jokių problemų: *Klounas būnu kartais. Iš manęs visi juokiasi, aš juos pralinksminu. Dažnai man pačiai būna liūdna ir aš linksminu kitus. Kartais būna liūdna, bet aš lakstau po aikštelę, juokinu visus... man iš vidaus visada liūdna, aš nenoriu parodyti kitiems, tada visi nuliūsta, nenori žaisti... jie tada gali išsilakstyt ir aš pasijusiu vieniša. Liūdna vienai ir viskas nusibosta* [Lijana].

Jam patinka daryti, kad kiti jaustųsi geriau. Taip jis pasijunta vertingesnis, pamiršta savo jausmus, džiaugiasi galįs pralinksminti kitus. Šis vaikas yra daug jautresnis kitų žmonių jausmams ir praleidžia daug laiko malšindamas skausmą ne namuose (Black, 1991, p. 9): *Aš tai kai mama būna girta visada išeinu į lauką ir juokauju su draugais. Tiesiog man taip ir pačiam pasidaro linksmau, viskas dzin. O draugai galvoja, kad man viskas gerai, tai tada man iš tikrųjų pasidaro gerai* [Tadas].

Jaunystėje kiti vadina jį „geru“ žmogumi, kuris stengiasi pasitarnauti kitiems, kad geriau jaustųsi, ir dažnai jam sekasi tai daryti. Toks vaikas niekada nepriekaištauja. Jis gali atsiprašyti, jei mano, kad atsiprašymas reikalingas, ir apsaugos kitą žmogų (Black, 1991, p. 19). Jis

visada aplinkiniams atrodo esąs linksmas, nerūpestingas, įdomus: *Ji yra tas vaikas, kuris niekada nerodo savo liūdnumo. Visada atrodanti linksma, nerūpestinga, tiesiog, jei nežinotum, kad šeimoje turi problemų, net negalėtum apie tai pagalvoti* [savanorė].

Tėvai dažniausiai didžiuojasi tokiu vaiku. Visuomet jis atrodo šiltas, nekeliantis problemų, jautrus (Black, 1991, p. 19). Mokykloje toks vaikas užima tokias pačias pozicijas – yra mėgstamas mokinys. Šio vaidmens prisiėmimas teikia vaikui saugumo, jo problemos lieka nepastebėtos, o dėmesys nukreipiamas į kitus žmones. Šis vaidmuo labai panašus į atsakingojo vaidmenį, tik „juokdario“ pagrindinė užduotis yra linksminti šeimos narius, padėti jiems atsipalaiduoti.

Apibendrinant vaikų prisiimtus išgyvenimo alkoholiko šeimoje vaidmenis, akivaizdu, kad šeimos nario priklausomybė nuo alkoholio kartu gyvenančius vaikus veikia skirtingai. Kiekvienas prisiima tam tikrą vaidmenį, kuris padeda išgyventi. Vaidmuo, kurį prisiima vaikas, priklauso nuo daugelio dalykų: nuo vaiko gimimo eilės šeimoje, nuo vaiko ryšių su suaugusiais šeimos nariais. Dažnai vaikai turi kelis vaidmenis, kuriuos pritaiko skirtingose situacijose: vieną kartą jie gali būti „šeimos herojai“, kitą kartą – „nematomi“, „prarasti“ vaikai, arba atvirkščiai.

Išvados

1. Šeima yra svarbi institucija vaiko socialinės adaptacijos procese. Šeimos funkcijos bei šeimos narių atliekami vaidmenys turi įtakos vaiko socialinių poreikių tenkinimui, nuo kurių priklauso individo socialinė adaptacija. Vaikai, augdami šeimoje, kurioje vienas arba keli jos nariai priklausomi nuo alkoholio, turėdama daug nepatenkintų poreikių, susiduria su socialinės adaptacijos problemomis.

2. Alkoholinės priklausomybės šeimos priklauso disfunkcinėms šeimoms. Alkoholiko šeimoje taisyklės nėra nukreiptos į sveiką šeimos funkcionavimą, į kiekvieno jos nario poreikių tenkinimą. Tai būdinga visoms disfunkcinėms šeimoms, kai matomi tik vieno žmogaus, šiuo atveju alkoholiko, poreikiai. Alkoholiko šeimos santykiai ir funkcionavimas visiškai priklauso nuo geriančio šeimos nario gyvenimo.

3. Alkoholiko vaikas pasirenka elgesio modelius, padedančius jam prisitaikyti prie esamos situacijos, išgyventi įtampoje, kuri nuolatosis jaučiama alkoholiko šeimoje. Pasireiškia šie alkoholiko vaiko vaidmenų tipai: „šeimos herojus“, „atpirkimo ožys“, „prarastas“ (nematomas) vaikas, „juokdarys“ (klounas). Tyrimas parodė, kad tas vaidmuo, kurį vaikas atlieka namuose, perkliamas ir už šeimos ribų. Visi elgesio modeliai yra pagalbos šauksmas, į kurį alkoholiko vaikas laukia atsako.

4. Vaikas, augdamas nuo alkoholio priklausomoje šeimoje, visuomenėje gali būti matomas kaip rizikos grupės vaikas, kuriam būdingas delinkventinis, blogas elgesys. Kartais jis būna labai atsakingas arba „nematomas“, visas šeimos problemas laikantis savyje. Daugeliu tokių atvejų pagalba tokiems vaikams teikiama dėl jų problemiško elgesio, pamirštant, kad jų elgesio problemų pagrindas yra gyvenimas alkoholiko šeimoje, arba jie yra nepastebimi (jei prisiima „nematomo“ vaiko vaidmenį). Taip sumažėja galimybių vaikui gauti tikrąją pagalbą ir neveltis gilėja.

LITERATŪRA

1. Ackerman R. *Some house, different homes*. – Florida: Communications health. 1987.
2. Black C. *Children of alcoholics*. – New York, 1991.
3. Johnson C. L. *Socialinio darbo praktika*. – Vilnius, 2001.
4. Leonavičius J. *Sociologijos žodynas*. – Vilnius: Academia, 1993.
5. Manniskan H. Linas // *Metodinė medžiaga darbui su priklausomybę alkoholiui ir kitiems narkotikams turinčių tėvų vaikais*. 1999.
6. Nissen F. J. *Nematomas dramblys*. – Vilnius, 1997.
7. Poterfield Kay Marie. *Coping with codependency*. – New York, 1997.

8. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. – Vilnius: JTVP, 2001.
9. Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
10. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius, 2000.
11. Woititz J. G. *Suaugę alkoholikų vaikai*. – Kaunas: Dargenis, 1999.
12. Interneto svetainė: AACAP. American academy of child&adolescent psychiatry, <http://www.aacap.org/publications/factsfam/alcoholc.htm>.
13. Interneto svetainė: www.allaboutcounseling.com/codependency.htm.

THE PROBLEMS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN IN FAMILIES ABUSING ALCOHOL

Neringa Kubilienė

Mykolas Romeris University

Summary

Depending on a statistics every ninth citizen of Lithuania is dependent on alcohol. Even if studies researched the problem of alcoholism for a while, problems of members of their families were ignored, noticed and discussed just in the last few decades. The biggest effect the consequences on alcoholism is for kids and spouses of the alcoholics.

According to the data of the research "Social adaptation of children of alcoholics" specific features of the alcoholic family, the rules that exist in it are revealed, kids attitudes towards his family, kids role in the family are analysed through children subjective experiences.

Children raised in such families are constantly feeling inner pressure, instability, helplessness, fear, guilt, shame and despair. Their needs are ignored, constant stress and painful experiences follow, rude situations are influencing formation of personality, self-confidence and social adaptation.

Keywords: alcoholism addiction, dysfunctional family, social adaptation, alcoholism, codependency, dysfunctional family.